

Ömər Faiq Nemanzadə - 150

Bu il ölkə Prezidentinin müvafiq Sərəncamı ilə 150 illiyi qeyd olunan böyük maarifçi-publisist Ömər Faiq Nemanzadə Azərbaycan ədəbi-ictimai fikir tarixində müstəsna yer tutur. Ömər Faiqin həyat və fəaliyyət yolu, məfkurəsi və yaradıcılığı zaman-zaman diqqət çəkib arasıdırılsa da, bu istiqamətdə hələ də bir sıra bəlli boşluqlar qalmaqda, onun irsinin daha dərindən öyrənilib təbliğ edilməsinə ciddi ehtiyac duyulmaqdadır. Görkəmli alim, fədakar tədqiqatçı Solmaz Rüstəmovə-Tohidinin təqdim etdiyimiz bu əsəri məhz həmin boşluğun layiqincə doldurulması, sözügedən ehtiyacın önəmli ölçüdə qarşılınması baxımından xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

Solmaz Rüstəmovə-Tohidi
Tarix üzrə elmlər doktoru, professor

(Əvvəli şənbə sayımızda)

"Öz taleyimizi xalqın, millətin taleyinə bağlamaq"

Məzmun və xarakter etibarilə ən müxtəlif məsələlərin gündəmə gətirilməsini və mümkün həllini vacib bilən Ömər Faiqin geniş ictimai-siyasi publisistik imkanları və çalışmaları, təbii ki, yalnız satirik "Molla Nəsrəddin" jurnalı ilə məhdudlaşa bilməzdi. Təsəffüf deyil ki, 1905-1917-ci illərdə Nemanzadə həmin dövrün bütün mütərəqqi yönli qəzet və jurnallarında öz yazıları ilə çıxış etmişdir. Bu mətbu orqanların adlarını sadalamadan, daha bir məqam vurğulanmalıdır ki, Ömər Faiq həm də Azərbaycan mətbuatında silsilə məqalələr yazan azsaylı publisistlərdən biridir. Bu məqalələr silsiləsi və yazıları onun ictimai-siyasi baxışlarının dəqiq mövqe və istiqamət baxımından artıq tam şəkildə formalaşdığını göstərir. Məhz bu davamlı, ardıcıl, fəal publisistik fəaliyyəti, qaldırdığı mövzuların geniş əhatə dairəsi və məsələlərin qoyuluşu tam əminliklə bunu deməyə əsas verir ki, Ömər Faiq Nemanzadə XX əsr Azərbaycan ictimai-siyasi fikrinin sadəcə bir nümayəndəsi olmayıb, həmin fikir tarixini yaradan tək-tək ictimai-siyasi xadimlərdendir. Bu baxımdan Nemanzadənin ictimai-siyasi görüşlərini səciyləndirən bezi məsələlərə və qaldırdığı problemlərə qısaca nəzər salaq:

I. Dil məsələsi.

Ana dilində təmiz danışmaq və yazmaqdan başlamış, bu dilə məktəblər açılması, kitablar, dərsliklər buraxılması, Dil və Millət anlayışlarının üzüvü bağlanması, Ana dilinin Millətin varlığının - vücudunun əsası olduğu kimi danışılmaz siyasi müddəalar Ömər Faiqin zəngin yazılı irsinin qırmızı xəttini təşkil edir. Onun müasir günümüzə səslənən bezi fikirlərinə diqqət edək:

"...İndiki bir para şairlərimiz türk dilimizi lap bərbad edirlər. Cahilcəsinə osmanlıları təqlid edib öz dillərini də itirirlər. Özgeşindən də avara qalırlar..."

"Bir millətin yaşaması dili ilədir. Dil

yoxsa, Millət yoxdur. Mən inanmıram ki, dilini sevməyən millətin sevsin. Çünki dil millətin yeganə nişanəsidir, millət sevgisinin birinci əlamətidir".

"Canlı işlər, tarixi dəyişikliklər bizə göstərir ki, hər cəmiyyət, hər fərd, hər dürlü ənənəsindən, müqəddəsətindən, imkan və etiqadından az-çox əl keçdiyi halda milli dilindən əsla vaz keçməmişdir. Və heç vaxt da keçməz. Çünki bir millətin ədəbiyyatı malik dili o millətin ruhu, nişanəyi-mövcudatıdır. Ondan məhrum olduğu gün mərhum olmuş, ondan uzaqlaşdığı gün qəbrinə yaxlanmış deməkdir..."

ən kəskin şəkildə işə olunur, erməni ali ruhaniliyinin, Ecmiədzinin erməni xalqının mənafeyinə uyğun xidmətləri ilə müqayisə edilir. Xalqın ehtiyaclarına laqeydlik, hər hansı təşəbbüsdən uzaq, səhlənkər, tənbel, öz mənafeyini güdən, yalnız libası ilə "müasir" görünən müsəlman məmurları da Ömər Faiqin tənqid hədəfidir.

Ömər Faiq Nemanzadə -

İŞİĞİMİZ NİYƏ SÖNMƏYƏCƏK

"Tarix bizə göstərir ki, bir millətin cahangirliyi, hökuməti, hətta yeri-yurdu da əlindən alınsın, madam ki, milli ədəbiyyatı var, o millət məhv edilməz. Dili kəsilməyən millətin vücudu kəsilməz, ədəbiyyatı yaşayan millət heç vaxt ölməz".

"Xeyli islam məmurlarımız, məlumathı kişilərimiz var. Var, amma öz dillərində qəzet oxumağa deyil, onunla söyləməyə, danışmağa belə həya edirlər..."

"Dünyada bədbəxt o millətdir ki, özge millətin silahından ziyadə dil və ədəbiyyatına əsir olaraq yaşamaqdadır..."

II. Hüquq məsələsi

"Şərqi-rus" qəzetində "Nə üçün haqqımızı istəmiriz?" məqaləsindən başlayaraq onlarla məqalələr silsiləsi və nəhayət, 1917-ci ildə ən kəskin ruhlı siyasi publisistikası - Milli hüquqlar, bu hüquq uğrunda mübarizə, xalqın və ziyalıların bu mübarizədə rolu və iştirakı məsələlərinin müzakirəsi, Qafqaz Müsəlman Ruhani İdarəsinin, eləcə də müsəlman əhalinin hüquqlarına qəsb edən, ona ikinci, üçüncü dərəcəli kütlə kimi baxan Çar Hökumətinin tənqidi - Ömər Faiqin əsas hədəfidir.

Bu sırada Müsəlman Ruhani İdarəsinin fəaliyyətinin tənqidi xüsusi yer tutur. Bu idarənin və müsəlman ali ruhaniliyinin yeni üsullu məktəb və təhsilə, maarifə, yeniliyə qarşı çıxması, çar məmurlarını hər vasitə ilə dəstəkləməsi, hökumətin əhaliyə öz ehtiyaclarını bildirmək üçün imkan yaratdığı bir zamanda bu idarənin ruhani üzvlərinin yığılıb özləri üçün dövlətdən medal istəməsi, müsəlmanların öz vəziyyətdən razı olduğu, onlara hər hansı hüquqların verilməsini zərərli bildiyi kimi mövqeyi Ömər Faiq tərəfindən

"...Görürəm hamının başı şəxsi rifahına qarışıb. Hərə bir yolla - kimisi ibadət etməklə, kimisi ənənələrə riayət etməklə - hər kəs öz imkanları daxilində öz həyatının qurtuluşu ilə məşğuldur: mömin ibadəti ilə, ruhani ianə yığmaqla, ziyalı şəxsi maraqlarına qulluq etməklə, varlı isə sərvət toplamaqla, bir sözlə, hərə özünü, sırf öz canını qurtarmağa çalışır. Bundan da hər bir millətdə mütləq mövcud olan ictimai rəyin bizdə tamamilə yox dərəcəsində olduğu qənaətinə gəlir, bizdə hələ öz taleyimizi xalqın, millətin taleyinə bağlamaq şövqü yaranmayıb, biz hələ xalqın dərindən öz dərdimizə acıdığımız kimi acımağı öyrənməmişik..."

III. Milli məsələnin qoyuluşu

Milli baxışlarına görə türkçü-millətçi olan Ömər Faiq, daha çox siyasi türkçülük cərəyanına mənsubdur. Onlarla silsilə məqalə və yazılarında - "Millətpərəstlik zamanıdır", "Vasitəyi-nicatımız nədədir", "Milli məsələmizin vaxtıdır", "Milliləşmək" - bu sahədə qarşıda duran vəzifələr və onların həlli yolları geniş şərh olunur:

"...Düşmənin buxovlarından qurtulun, gəlin əmin-amanlığımız uğrunda mübarizə edək. Övladlarımızı əziyyətlərdən xilas etmək, dövlət məmurları ilə və jandarmar tərəfindən məruz qaldığımız təhqir və həqarətlərə son qoymaq üçün əlbir olmalıyıq".

"Hazırkı rejimə son qoymaq və hökumət nümayəndələrini nəzarətə götürmək üçün biz müsəlmanlar Konstitusiyaya uyğun idarə üsulunun tətbiq olunmasını və şəffaf parlament seçkilərinin keçirilməsini tələb etməliyik. Şübhəsiz ki, siz də

bu işdə bizə dəstək olub, bizə qoşulsanız, noticələr özünü çox gözəltməyəcək. Bunun yalnız hazırkı idarə üsuluna son qoymaq, yəni parlament seçkilərinin keçirilməsi yolu ilə həyata keçirmək mümkündür".

"Əgər hürr yaşamaq istəyiriksə, dəlitanlı cavanlarımızı qurban verməliyik. Qurban verdikdən sonra isə onları ağlamaqla, uzun yas saxlamaqla özümüzü taqətdən salmamalıyıq. Dübərə qurban verməliyik, təki, hürriyət xalqın qanı ilə qazandığı halal malı olsun. Əgər oturrub gözələk və başımızı boş danışlarla qarşıdırsaq, dilimizdə hürriyət sözü bitse də, onun bəhrəsi olmayacaqdır".

Bu müddəalar artıq siyasi xadimin görüşləridir, qarşıya qoyulan vəzifələr və seçilmiş ibarə və ifadələr baxımından Ömər Faiqin bütün bu məqsədlərə inqilabı yolla nail olmaq vasitəsinə üstünlük verdiyini, siyasi baxışlarına görə milli əqidə uğrunda inqilabçı-demokrat mövqedə durduğunu göstərir. Maraqlıdır ki, Ömər Faiq Nemanzadənin o dövr öz nəslinə mənsub bir çox həmkarlarından fərqli olaraq siyasi baxışlarında inqilabi mövqedə durması hələ öz zamanında müasirlərinin diqqəti cəlb edib.

Bu baxımdan 1906-1917-ci illərdə Qafqaz Sensura Komitəsində müsəlman

mətbuatı üzrə baş sensor işləmiş Mirzə Şərif Mirzəyevin şəhadəti olduqca səciyyəvidir:

"1906-1910-cu illər ərzində mən Ömər Faiqi daha yaxından tanıdım. Şərq dilləri üzrə sensor vəzifəsi səbəbiylə bütün qanuni və qanunsuz işlərini oxudum. O, qəsdən özünü təhlükəyə atırdı. O yazırdı: "Məqsədə çatmaq, ya ölmək". Nəşriyyatında o, Azərbaycan dilində müxtəlif kitablar, xəbərlər, inqilabi xarakterli müraciətləri çap edirdi, bununda da həbs və ya sürgün olma təhlükəsini yaradırdı. Onun işlədiyi şəraitin ağırlığını anlamaq üçün 1906-1907-ci illər ərzində nəşr olunan "Molla Nəsrəddin" jurnalının nömrələrinə baxmaq kifayətdir. Və yalnız bu halda anlamaq olar, bu inqilabi ideyalar fədakarı özünü hansı təhlüklələrə fəda edirdi".

Hələ yeniyetmə yaşlarında öz istək və ictimai baxışlarını əməlləri ilə uzaqlaşdıran Ömər Faiq Nemanzadənin artıq yetkin çağında bölüşdüyü siyasi düşüncə və mövqeyini real siyasi şərait yaranan kimi əməldə həyata keçirəcəyi şübhə doğurmurdu. 1917-ci ildə belə bir şərait yaranır. Amma maraqlıdır ki, həmin dövr Cənubi Qafqaz və Azərbaycanın siyasi mühitində onun inqilabi baxışlarına uyğun müxtəlif siyasi təşkilatlar və cərəyanlar olduğu halda Ömər Faiq heç bir partiyaya üzv olmur və müstəqil ictimai-siyasi fəaliyyət yolunu seçir. Rusiyada Fevral inqilabı və Monarxiyanın çökməsindən sonra Nemanzadə dərhal doğulduğu Axalsix qəzasına yollanır və mənsub olduğu xalqın harayına yetişir.

"Məqsədə çatmaq, ya ölmək"

I Dünya müharibəsinin gedişində Osmanlı qoşunlarının Cənubi Qafqaza daxil olduğu, müharibə başlanandan bölgədə xaos və hər-cəmlərin hökm sürdüyü, erməni silahlı quldur dəstələrinin terror-

çu əməllərinin baş alıb getdiyi bir şəraitdə Ömər Faiq Nəmanzadə Axalsıx qəzasının Osmanlı dövlətinə birləşməsi tərəfdarı kimi çıxış edir, bu dövr (1917-1918) qurulan Cənubi-Qərbi Qafqaz Türk Respublikası (Qars Respublikası) yanında Axısxa Müvəqqəti Hökumətinin Sədri seçilir və bölgənin bütün türk-müsəlman, o cümlədən, azərbaycanlı əhalinin hüquqlarının müdafiəçisi kimi çıxış edir. Tutduğu bu siyasi vəzifə Ö.F.Nəmanzadənin adının bir siyasi publisist kimi fəaliyyət göstərərək öz mübarizəsində yüksək siyasi mənsəbə yetişən görkəmli Azərbaycan dövlət xadimlərinin - M.Ə. Rəsulzadə və N.Nərimanovla bir sırada çəkilməsinə imkan verir. Bölgədə gedən siyasi proseslərdə bilavasitə iştirakı ilə Ömər Faiqin dəstəklədiyi hadisə baş verir. 1918-ci ilin 26 mayında müstəqilliyini elan etmiş Gürcüstan Mənshevik hökuməti ilə Osmanlı dövləti arasında bağlanmış müqaviləyə əsasən, Axalkələk və Axalsıx qəzaları Osmanlıya birləşdirilir. Lakin tezliklə vəziyyət dəyişir və bu siyasi aktın həyata keçirilməsi baş tutmur. Mühəribənin gedişi, türklərin məğlubluğu və nəzarət etdikləri bütün ərazilərdən çıxarılması, ingilislərin bölgəyə gəlişi ilə Osmanlıya rəğbətinə gizlətməyən türk-müsəlman xalqlarının ağır günləri

Gürcüstan hökuməti bu tələblər qarşısında Ömər Faiqi həbsdən azad edir. 1919-cu ilin ortalarında Azərbaycana qayıdan Ömər Faiq Nəmanzadə Azərbaycan Cümhuriyyəti Parlamentinin təyinatı ilə ölkənin Polis İdarəsinin başçısı təyin olunur və Cümhuriyyətin işğalına qədər bu vəzifədə müstəqil Azərbaycan dövlətçiliyinə xidmət edir.

"Sovet quruluşunun faydasını görmək"

Ö.M.Nəmanzadənin Sovet dövrü həyatı yəqin ki, iki məqamı ilə ayrıca diqqətə layiqdir. Çox kiçik müddətlərdə Azərbaycanda "Zəhmətkeşlərin gözü" jurnalının redaktoru və "Yeni fikir" qəzetinin redaksiya heyətinin üzvü kimi çalışan Ömər Faiq 1921-ci ildə Gürcüstan sovetləşdirildikdən sonra yenidən Vətən bildiyi bu ölkəyə qayıdır, Gürcüstan İncilab Komitəsinin üzvü seçilir və bu ali rəhbər orqanın nəzdində yaradılmış müsəlman sektoruna rəhbərlik edir. Ö.F.Nəmanzadənin bu qurumda təmsilçiliyi yalnız praktiki fəaliyyəti ilə məhdudlaşmayıb, Axalsıx, Axalkələk, Borçalı qəzalarının türk-azərbaycanlı əhalisinin hüquqları və maraqları ilə bağlı Gürcüstan İncilab Komitəsinin sədri Məxaradzəyə yaz-

Faiq dostuna yetişəndən az sonra onun dizləri üstündə dünyasını dəyişmişdir.

Ömər Faiq Nəmanzadə özü 1920-ci illərdə maarif sahəsində çalışır, Gəncə Kənd Təsərrüfatı Texnikumunun direktoru işləyir, yeni xalq maarifi sisteminin qurulması, dərslilər hazırlanmasında iştirak edir. 1927-ci ildə Azərbaycan hökuməti Nəmanzadənin səhhətini və mət-

munələr var, birinə müraciət edək.

1915-ci ildir. I Dünya müharibəsi güc toplayır. 31 yaşlı Rəsulzadə bu müharibənin sonluğunun anonsunu verir, onun dünyanın xəritəsini dəyişəcəyi, XX əsrin millətlər əsri olacağı, özünü millətlər çevrilib dövlətinə qurmayan toplusların aradan gedəcəyi uzaqgörənliyini edir və bu prosesi hazırlamaq üçün Azərbaycan ictimai-siyasi fikrində yeni mərhələnin ifadəçisi olacaq, yeni dövr Azərbaycan mətbuatı tarixinin ən ümdə qəzetinin - "Açıq söz"ün nəşrinə başlayır. Azərbaycanın ən nüfuzlu, ən fəal fikir adamları və yazarları bu qəzetin ətrafında toplaşır.

Yaranmış tarixi şəraiti münasib məqam bilən Ömər Faiq Nəmanzadə də "Açıq söz" qəzetində "Milli məsələlərimizin vaxtındır" silsilə məqalələrlə çıxış edir, "Rusiyaadakı 25-30 milyon türkün ictimai-siyasi idealları olması vacibdir" - yazaraq, "Rus hökumətindən istəyimiz" şüarı ilə "Milli ehtiyaclarımız" mətbuat səhifələrində geniş müzakirəyə çıxarmaq təklifini irəli sürür və bu ehtiyacları ətraflı şərh edir: öz milli və insani hüquqlarımızı tələb etmək, Rusiyanın tam hüquqlu təbələri sırasına keçmək, ögəy övlad münasibətindən azad olmaq, din və milli ayrı-seçkiliyə son qoyulmasına, milli xüsusiyyətlərimizə etina edilməsinə nail olmaq, milli üsullu məktəblər açmaq, doğma dildə təhsil, milli idarələr yaratmaq və s.

Lakin elə ilk məqalədən sonra qoyulan bu tələblərə hökumətdən əvvəl Azərbaycan ictimaiyyətinin "Mətbuatda müzakirələrə ehtiyac yoxdur" məzmunlu etiraz və iradlar gəlir. Bu silsilədən bütün sonrakı məqalələrdə Ömər Faiq həmin iradlara ətraflı cavablar verir:

"...Vaxtı deyil! Müharibə gedir" - "Hökumətimiz Osmanlı türk hökuməti ilə dava edir, öz təbəəsi olan türklərlə yox. Həm də elə təbəə ki, yüz illərdə öz sədaqətini sözlə deyil, yeri gələndə qan və qılıncla da bildirir..."

"...Millət başçılarımız milli məsələlərimizi hazırlamışlar" - Ə.M.Topçubaşov, Ə.b.Ağayev və d. xadimlərin Ümumrusiya müsəlmanları qurultayında apardıqları müzakirələrin nəzərdə tutulduğu bu etirazları Ömər Faiq: "Bu məsələlərin nədən ibarət olduğundan camaatın, hətta ziyalıların da çoxunun xəbəri yoxdur" - deyər cavablandırır.

"...Hökumət onsuz da eşitməyəcək, qəbul etməyəcək" - "Eşitmək istəməsələr də, biz bildirik, qulaqlarını dolduraraq. Bir zaman gələr ki, bu dərdlər qəbul olunar. Ən əvvəl isə öz camaatımızı tutacağımız işlərdən xəbərdar edək, onu öz dərdini bilməsinə və əlacını özü etməsinə alışdırıq".

"...Hökumətin diqqətinə kim çatdıracaq?" - "Qafqazda ən ziyadə maarif ehtiyacı" hüquqsuzluq beləsi işində boğulan bizik. Bizlərə "mərhəmətin" ifadəsi: "Şükür allaha ki, müsəlman avamlıları üzündən qəflət yuxusunda yatırlar"; "Maarif - Milli məsələnin ölüm-dirim məsələsidir. Milli mədəniyyətimiz adına heç bir idarəmə, təşkilatımız yox. Yəgə-nəsimi qurum "Müsəlman Ruhani İdarəsidir" ki, bu gün o, həm də siyasi milli idarə olmalıdır". Ecmədzimlə, onun "Akademiyaları", Tiflis darülmüəllimləri ilə bizim ruhani məktəblərinin müqayisələri. Milli məsələlər hökumətə, qeyri-rəsmi cəmiyyətlərə, Duma vəkillərinə bildirilməlidir. Şəhər və Duma vəkilləri bu işə cəlb olunmalıdır" və s.

(Ardı 16-cı səh.)

bizim müasirimizdir

başlanır. Onların bütün siyasi qurumları ləğv edilir, özləri isə Ömər Faiqin şəhadətinə görə, "ingilislərin gözləri qarşısında" talan, qarət və qətlərə məruz qalır. Gürcü dövlətinin əsasən azərbaycanlılardan ibarət yerli əhaliyə qarşı bu şovinist siyasətinə etiraz səsinə ucaldan Ömər Faiq Nəmanzadə 1918-1919-cu illərdə qısa fasilələrlə 3 dəfə həbs olunur. Sonuncu həbsində Ömər Faiqi tam zərərsizləşdirmək qərarı vermiş Gürcüstan hökuməti onu siyasi məhbus kimi deyil, canı və qatilləri bir kamraya atır və ağır fiziki işgəncələrə məruz qoyur.

Məsələdən xəbər tutan Azərbaycan Cümhuriyyəti dövləti ən yüksək səviyyədə Nəmanzadənin müdafiəsinə qalxır və bu hadisəyə ən qəti şəkildə etirazını bildirir. Əhməd Cavad Tiflisə gedərək Ömər Faiqlə məhbəsdə görüşməyə nail olur və gördüklərini geniş şərh edərək "bu həqarətin yalnız Ömər Faiqə deyil, millətinə edildiyini" vurğulayır. Ömər Faiqin xilasını üçün Azərbaycanda böyük hərəkət başlayır. Məhəmməd Əmin Rəsulzadə "Azərbaycan" qəzetində "Vəcdan salayır" adlı böyük məqalə ilə çıxış edərək "özünün hürryyətəpərvərliyini hər münasibət gəldikdə bar-bar bağıraraq Gürcüstan hökumətinin" söz azadlığının pozmaqda, "Adil bir adam, bir canı, bir qatıl, bir alçaq haqqında rəva görülməsi qatı müstəbid mülkiyyətlərdə belə caiz olmayan bu cəzanı bütün Qafqaziya türkləri arasında böyük bir mühərrir, xatiri sevirlər bir camaat xadimi olan həmiiyyət-mənd bir Şəxsə" qarşı haqsızlıqda və amansızlıqda ittiham edir: "...Əcəba siyasi qənaət və fikir üçün bir, insan işgəncə edilərmə? Böylə bir işgəncə demokratik bir cümhuriyyətə yaxışarmı?" - deyən Rəsulzadə Ömər Faiqin bu həbsinin və işgəncələrinə məruz qalmasını "gürcü-türk yaxınlığına böyük ziyanlar, böyük zərərələr vuracağını" bildirir.

digü məktublar, məruzələr, hesabatlar baxımdan olduqca əhəmiyyətli və ən qiymətli, nadir tarixi mənbələr hesab edilə bilər. Görünür ki, Gürcüstan müsəlmanlarının "Sovet quruluşunun faydasını görmək üçün" xüsusi idarəetmə orqanının - Komissarlığın təsis edilməsi təklifi və bununla bağlı konkret tədbirlər planları məhz öz həllini tapmadığından Ömər Faiq, bu ölkədə yaşayan yerli türk-müsəlman əhalisi üçün daim məsuliyyət hissi daşmasına baxmayaraq, bir ildən sonra yenidən Azərbaycana qayıdır.

İkinci məqam Nəmanzadənin "Molla Nəsrəddin" jurnalının nəşrini bərpa etmək təklifindən ən qətiyyətli şəkildə imtina etməsi ilə bağlıdır ki, bunun da səbəbi Təbrizdən Bakıya qayıdaraq həmin təklifə razılıq vermiş Cəlil Məmmədovluzadə ilə söhbətlərindən və özünün bəzi qeydlərindən təxmin edilə bilər. Ömər Faiq Nəmanzadə "Molla Nəsrəddin"-in inqilabdan əvvəlki müstəqil xəttini davam etdirəcəyi barədə verilən vədlərə inanmayaraq Sovet Azərbaycanında məlum ideologiyanın hökm sürdüyü bir şəraitdə dövlət orqanı kimi müstəqil satirik jurnalın nəşrini qeyri-mümkün hesab etmiş və hətta öz dostunu da bu işdən çəkəndirməyə çalışmışdır. Jurnalı hər halda yasaqmaq istəyən Mirzə Cəlil "Molla Nəsrəddin"-in əvvəlki satirik ruhunu saxlamaq üçün bütün cəhdləri və üzlaşdıyı məneələr, cələcə də jurnalın acınacaqlı sonluğu məlumdur. Ömər Faiqin ailesinin şəhadətinə görə Mirzə Cəlilin özünün həyatdan getməsi də birbaşa "Molla Nəsrəddin" ilə bağlı olmuşdur. Belə ki, jurnalın məsul əməkdaşlarının baş redaktorunun imzamohturluğu öldürək, buraxılışına razılıq vermədiyi jurnal sayılarının çapa getməsi üçün istifadə etməsi faktları aşkarlanarkən Mirzə Cəlil bərk əsəb sarsıntısı keçirmiş və qonşuluqda yaşayan Ömər

buat sahəsində xidmətlərini nəzərə alaraq ona ömürlük təqaüd kəsir. Müəyyən müddət dərslilər üzərində işini davam etdirən Ömər Faiq 30-cu illərin əvvəllərində ictimai həyatdan uzaqlaşaraq öz Xatirələri üzərində işləməyə başlayır, tez-tez Axalsıxa, doğulduğu kəndə gedir. Amma Sovet hökuməti hörmətlə təqaüdə göndərdiyi bu qocaman Xadimin keçmiş xidmətlərinə görə ki, "yenidən baxır" və yüz 10 ildən sonra, 1937-ci ilin yayında dincəldiyi ata yurdunda Axalsıx rayon prokuroru Odbaşyanın sərəncamı ilə onu həbs edir. Bir daha Gürcüstan həbsxanasında işgəncələrə məruz qalan 65 yaşlı Ömər Faiq Nəmanzadə "pantürkist olmaqda və Türkiyəyə casusluqda" ittiham olunaraq 3 aydan sonra Gürcüstan XDİ Komissarlığının nəzdindəki "İçliüyün" qərarı ilə güllələnir...

Bəraət qətləndirən 21 ildən sonra, Gürcüstan SSR Ali Məhkəməsi tərəfindən verilir, qəbrini aşkar etmək mümkün olmur...

"İşğımız sönməyəcək"

İçində doğulduğu, yaşadığı və hər üzünü gördüyü xalqı daxilə yansıdı ilə qəbul edən, bu məzlum, heç özünü anlamadığı, bəzən anlamayacaq istəmədiyi hüquqsuz kütləni millətə çevirməyə can atan, bu yolda hər cür məşəqqətə, təzyiqə, təqibə, həbsə, işgəncəyə tab gətirən, amma yolumdan dönməyən Ömər Faiqlər bu inadi, gücü, mətanəti haradan, kimdən alırdı? Heyatda çox ciddi, prinsipial, sözündə möhkəm, haqq bildiyi işdə güzəştə getməz, sort adam kimi səciyyə olənən Ömər Faiq Nəmanzadənin yazılı irsinə varid olduqca kifayət qədər kəskin tənqidi mövqe, publisistik dil və üslubu sətirlər arxasında birdən-birə hərarətli bir qəlb yiyəsi və işıqlı bir sima boylanır. Qərribə və maraqlı təossüratdır. Çox nü-

Ömər Faiq Nemanzadə - bizim müasirimizdir

(Əvvəli 12-13-cü səh.)

Diqqətləyiqdir ki, Ömər Faiqın ictimai rəydə və mətbuatda açdığı bu geniş diskussiyaya ən ətraflı "etiraz" artıq yeni nəsil yazarların ən nüfuzlu nümayəndələrindən biri, Üzeyir Hacıbəyovdan gəlir. "Nəyimizin vaxtıdır?" adlanan yazısında Üzeyir bəy millətin düşar olduğu dərdləri - hər işdə tənbellik, qeydsizlik, həmiyyətətsizlik, bacarıqsızlıq, ətalət, cəhalət və s. sadalayaraq, - "Bu naxoşluqdur, özü də qorxulu naxoşluq!" - deyər hələ "Özü-müzdən başlayaq. İçimizi, çölümüzü düzəldək" - vəzifəsini daha mühüm sayır. Üzeyir bəy öz müddəalarında çox kəskin və məyuzdur, çünki 1905-ci il İnqilabı dövrü azərbaycanlıların da qatıldığı "qızğın" ictimai-siyasi mühitin doğurduğu ümidlər baş tutmayıb: "İndi bu on ilin ərzində bu milli təşəbbüslərimizdən Qafqaz müsəlmanları tərəqqi və təkamül yolunda "bol-bol" mənfəətlər görməli idilər; Bu tərəqqi və təkamül mənbələrindən saçılan işıqların dairəsi hər il getdikcə böyüyüb cəhalət qaranlığının ən uzaq guşələrini işıqlandırmağa başlamalı idi;

Halbuki əksini görürük!

İşıq dairəsi ildən-ilə sönməyə maildir və bu sayaq ilə qalarsa, bu gün dəxi sönməyəyi aşkardır".

Ömər Faiq Nemanzadə gənc Üzeyir bəyə şəxsən müraciət edərək ayrıca məqalə yazır və onu "İşığımız sönməyə-

cəkdir!" adlandırır:

Öncəni görmə qüdrətinə, danılmaz məntiqinə, gətirdiyi dəlil və çəkdiyi adlara, ədəbi-bədii üslubuna, inandırma gücünə, aşladığı yüksək hisslər və dərin ruhuna görə bu məqalə, zənnimcə, Ömər Faiqın şah əsəri sayıla bilər:

"Xeyr, əzizim, xeyr!

İşıq dairəmiz sönməyə mail olsa da, arxayın olunuz, sönməyəcək! Bəlkə getdikcə böyüyəcək ki, ta babalarımızın keçməmələri üçün çəkilən Çin səddini də keçəcəkdir.

İşığımızın sönməyi 1905-ci ilin verdiyi "hüquq" ilə bu 10 il içində bacarmadığımızla isbat edilmək istənilir. Lakin elə sanıram ki, o "hüquq" ilə bu "on" il içində ancaq bu qədər tərəqqi ola bilər. Çünki tərəqqi və təkamülün bağlı olduğu iki qüvvət ki, biri mənəvi, digəri siyasidir, bizdə indi-indi vücudlarını hiss etdirməyə başlamışlardır.

...Bəli, 1905-1906-cı illərin təsiri ilə biz də hamı ilə bərabər, "qızıxdıq", bir az çalışdıq. Sonra yavaşladıq, sanki yorğunluğumuzu almaq istədik, aldığımız... İndi yenə hamı ilə bərabər, biz də qızıxmaya başlayırıq, çalışmaya üz qoyuruq... Əsl təbəddülat isə biz hələ təzə hazırlaşırıq. Umulur ki, ətrafımızda keçən vaxəələr, cahanı titrədən dəhşətli inqilablar bizim bu hazırlaşmamızı da tələsdirir. Bir tərəfdən xarici səbəblər, digər tərəfdən cəmaatımızın özündə olan təbii istedad

yanmağa başlayan işığımızı "söndürmək" deyil, daha da artıq parlaqdır.

...Hər dürlü hüquqdan məhrum məmləkətimizdə, belə cahil və həmiyyətətsiz vaxtımızda adı mirzələrdən - Fətəli Axundovlar, ən fağır baqqal Məşədi Ələkbərlərdən - Sabirlər, Şamaxı mühtində əsir qalmış seyidlərdən - Seyid Əzim Şirvanilər kimi ədiblər, şairlər, 12 manata qulluq edən kəndli əmələlərdən Murtuza Muxtarov kimi müqtədir texniklər və qeyrilər yetişdirən bu millət işığının gələcəkdə gözlədiyimiz "haqq və ədalət" altında daha artıq parlayacağı aşkar deyilmi?"

Dindar və əsasən cahil bir cəmiyyətin içindən çıxan, bu cəmiyyəti daxildən tanıyan, ondan öz şəxsinə qarşı ən fərqli münasibətlər görən bir İnsanın həmin "camaata", onun "təbii istedadına" olan bu İnamı sözün əsl mənasında öz həqiqəti ilə sarsıdırdı. Çünki özünü məhz bu Camaatın bir üzvü bilməklə onun önünə keçən Ziyalı nəslə cəmi 3 ildən sonra "Əsl təbəddülatlara" hazır olmaqla bu cəmiyyətin işığını yenidən yandıracaq və bu işığı "haqq və ədalətə" söykənən "Cümhuriyyət dövləti" halında daha artıq parladaqdır. Bu inam və əməlləri ilə Ömər Faiq Nemanzadənin və onun mübariz məslək və silahdaşlarının adları da yuxarıda çəkilən adlar sırasına yazılacaqdır.

Ömər Faiqın, yalnız görkəmli tarixi

şəxsiyyət deyil, bu günümüz üçün müasir olması onun vaxtilə qaldırdığı bir çox məsələlərin hələ də cəmiyyətimizdə aktuallığını saxlaması ilə səciyyələnir. Ömər Faiq Nemanzadə Azərbaycan cəmiyyətinin yaşam və özünə əminlik qüvvəsini artıran, onu öz işığını saxlamağa yönəldən, səfərbər edən, motivasiya verən İnamı ilə bizim müasirimizdir.

Hələ 100 il əvvəl Ömər Faiq Nemanzadənin ən "diqqətli" oxucusu, Qafqaz Sensura komitəsinin müsəlman mətbuatı üzrə baş senzoru Mirzə Şərif Mirzəyev bu Şəxsiyyətin miqyasından heyranə gələrək sorurdu: "Məgər gələcək azad nəslin ilk rus inqilabından sonra, reallıqların ən acınacaqlı günlərində, bütün təhlükələrə baxmayaraq, böyük bir cəsarətlə inqilabçı ideyalarını təbliğ edən, soydaşlarını azadlığa, nura doğru səsləyən bir adamın adını anmaması mümkündürmü?"

Bu gün Ömər Faiq Nemanzadənin 150 illik yubileyinin ölkə başçısı İlham Əliyevin Sərəncamı əsasında, dövlət səviyyəsində qeyd edilməsi müasir azərbaycanlılar nəslinin öz böyük Ziyalısını ən yüksək mənada andığının təsdiqidir.

Ümid edək ki, bu yubiley tədbirləri Ömər Faiq Nemanzadə irsinin yenidən toplanması, mükəmməl nəşri, təbliği ilə davam edəcək, onun adının və xatirəsinin əbədiləşdirilməsi üçün real addımlar atılacaqdır.